

BLOGBARÁTOK

Csillaghullás

Papp Géza, fovarosi.blog.hu

1977. augusztus 20-án tartották a nyitó előadást, így már negyven éves a Népligetben álló Planetárium. De mi is az a planetárium? És miért zárt be?

A planetárium kettős fogalom: egyik jelentésében a speciális vetítőberendezésre, másik jelentésében az azt tartalmazó egész építményre utal. A planetárium boltozatos mennyezetére vetítik ki a csillagos eget bemutató képet. A Planetárium tehát egyfajta mesterséges univerzum. A legkorábbi változatok még csak egy-egy gömb belsejébe felfestve mutatták a csillagok állását. A nagy előrelépést *Walter Bauersfeld*nek, a jénai Carl Zeiss művek főmérnökének köszönhetjük. Ő találta ki, hogy egy gömbfelület belsejébe vetítsék a csillagokat, olyan vetítőgéppel, amely egyszerre többfelé is tudja mozgatni a vetített képet. 1923-ban a müncheni Deutsches Museumban állították fel az első ilyen szerkezetet, ez jó három évtizeden át működött.

Magyar előzmények

Az 1920-as években *Tass Antal*, a Sváb-hegyi csillagvizsgáló igazgatója vetette fel egy hazai planetárium építését, de ebből nem

lett semmi. *Kulin György* csillagász szorgalmazására a Honvédelmi Minisztérium rendelte meg az első hazai példányt, de az 1944-ben Budapestre került Zeiss-II. készülék nem volt hosszú életű. A bombázások miatt visszaküldték a határra, de a háborús, zűrzavaros időben nyomtalanul eltűnt. Így aztán az eredeti cél, a pilóták éjszakai navigálásának oktatása, nem valósult meg.

A világűr az ötvenes-hatvanas években került a közérdeklődés középpontjába. 1957-ben lőtték fel az első szputnyikot, aztán jött *Gagarin* űrutazása és *Armstrong* személyében az első ember a Holdon. Az űrkitatás, a csillagászat a hétköznapiakba is eljutott. Amatőr csillagász szakkörök indultak, Föld és Ég címmel folyóirat indult 1966-ban stb. *Kulin György* az ötvenes években a Margitszigetre álmódott planetáriumot, de abból nem lett semmi, csakúgy, mint a hatvanas években a Gellért-hegyre tervezettből. (A gellérthegyi építkezés ugyanis a sziklás talajon költséges építészeti eljárásokat igé-

nyelt volna.) Szintén *Kulin György* kezdeményezésére a BNV-n mutattak be egy Zeiss kisplanetáriumot, amely ezután 1961-ben a Vidámparkba került. Évi kb. 55 ezer fős látogatottsággal az egyik vezető szenzáció volt akkoriban. A „panoptikum” az óriáskerék segédüzemeként működött; a planetárium előadói óriáskerék-segédkezelőként szerepeltek a bérlistán. Ez 1968-ig működött, és egy ZKP-1 Medium típusú vetítőt használt, amelyet 1968-ban szétszereltek, és 1971 végén (más forrás szerint 1975-ben) Pécsre vittek az ottani TIT stúdióba. A hatvanas években Kecskemétre érkezett egy hasonló készülék. Az országban fejlődésnek indult a csillagászat: megépült a pizskéstetői obszervatórium, a bajai állomás és a budapesti obszervatórium a Normafa közelében. Kibővítették a Debreceni Napfizikai Obszervatóriumot és a miskolci Uránia Csillagvizsgálót. Bár a megfelelő érdeklődés és a technológia is megvolt, a magas beruházási költség sokáig hátráltatta a budapesti planetárium megépítését.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) 1966-ban rendelte meg a készüléket, amely 1969-ben meg is érkezett, ám épület híján sokáig raktárban állt. 1971. szeptember 1-jén született meg a döntés a végleges helyszínről, amikor a főváros képviselői, a tervezők, valamint a Planetárium Bizottság képviselői helyszíni szemlén döntöttek a Népliget mellett. A közterület-felhasználási, valamint beépítési tervek 1972-ben készítették el a Műegyetem Magasépítési Tanszékén. *Lux László* professzor és *Tömöry Tamás* adjunktus tervei alapján fogtak neki az építkezésnek.

Műszaki kihívás

Az alapozás 1975 elejére készült el, majd május 28-án helyezték el az épület alapkövét. Ebben elhelyezték az Alapító Okmány egy példányát, korabeli napilapokat, a TIT ez alkalomra készült kiadványát, a fontosabb tervrajzok egy-egy példányát, az épület makettjéről készített diapozitívokat, és minden fémpénzből 1–1 darabot, és az alapkövetétel meghívójának egy példányát. A fémhenger a főműszertől kb. 2 méternyire került az alapozás betonjába.

Az építkezés fontos állomása volt a kupola megépítése. Húsz darab, egyenként kéttonnás tartóívet emeltek daruval a henger alakú körfalra – ilyen munkát korábban nem volt az országban. A kupolát szigetelték, majd rézlemezekkel burkolták, kb. 1200 négyzetméter felületen. A kupola átmérője 26 méter, magassága 18 méter. Vázát a húsz tartóív, ezek merevítő ívei és keresztívei képezik. A kupolát tartó, illet-

ve a hóhatár fölé emelkedő öv, valamint a lábazat burkolására csiszolt labradorit lapokat és norvég gránit lapokat használtak. A kupola belseje minden hangot nagyon erősen visszhangozna, így a zenei aláfestés, a beszéd élvezhetetlenné válna. Ezért a vetítőfelületet alkotó alumíniumlemezekre több millió (!) lyukat fúrtak, mögöttük pedig tíz centinél is vastagabb üvegyapopot réteg nyeli el a hang több mint kétharmadát.

A 400 fős nagyterem mellett a kiállító-térként funkcionáló előcsarnok további 800 főt tud befogadni. A ruhatárat 1000 főre méretezték. A kör alaprajzú csarnokhoz és előtérhez nyaktaggal kapcsolódik az adminisztráció számára épült, téglalap alaprajzú épületrész. Ez utóbbi teljesen alapincézett, mivel ez tartalmazta az olajtárolót, a hőközpontot és a szellőzőgépházat. A szellőztetés különleges rendszerrel épült ki, mivel a vetítőterem levegőjének pormentesnek kell lennie – a porszemek a vetítéskor zavaróan csillognának a levegőben.

Az előcsarnok fehér padlóburkolattal, görög márványlapokból készült, sugaras szerkesztésben, a sugarak mentén vörösréz elválasztó csíkokkal. A mennyezet lúxalon álmennyezet volt, ebbe rejtették el a 800 darabból álló villanykörte-rendszert. A belső fal mentén beépített bútorokat és vitrineket helyeztek el. A kupolaterem 23 méter átmérőjű. A nézőtérre epicentrikus elrendezéssel, a déli irányba néző széksorokat helyeztek el. A széksorok tehát nem egy középpont körül, hanem különböző központok körüli ívek mentén helyezkedtek el. Ezzel a kialakítással az volt a cél, hogy a nézőknek kevesebb szer kelljen hátrafordulniuk.

A vetítőgép (planetárium) a kupolaterem középpontjába került, a jénai Zeiss művek UNIVERSAL modellje. Az északi oldalon helyezték el a vetítő vezérlőpultját. A műsorok előállítását külön hangstúdió is se-

gítette, amelyet hanglemez- és szalagtár egészített ki. A vetítéshez különleges technikára is szükség volt:

„A bonyolult feladat a vetítés során várható vertikális és horizontális torzulásoknak már a diafelvételek alapját képező grafikai rajzokban való kiküszöbölése volt. A rajzokat Szántó András, a TIT Természettudományi Stúdió hivatásos fotója fényképfelvételei alapján Fejes István és Fejes Márton grafikusművészek készítették. A vetítéshez szükséges torzításokat is magukba foglaló speciális, rombusz alakú diapozitívveket, amelyek a projektorokban találhatóak, a jénai Zeiss Művek készítette el grafikák alapján. Panorámarendszerünk 360 fokok Budapest-körképe 72,22 m hosszúságú, vagyis a projekciós kupola kerületével azonos. Egy-egy 45 fokos szekciója ennek nyolcada: 9,02 m. A vetítés során az egyes panorámarendszerek folyamatosan mennek át egymásba, és a teljes körkép illúzióját keltik.” (Schalk Gyula, 1977)

Csoda a Népligetben

A budapesti már „harmadik generációs” planetáriumnak volt mondható. Kezdetben elegendő vonzerőt jelentett a fura kinézetű vetítőgép és a vetítés térbelisége, később a televízió, a mozi térhódításával már csak változatosabb műsorokkal lehetett a közönség figyelmét megtartani. A korai csillagászati vetítések megmaradtak, de színházi produkciók, lézerszínházak egészítették ki a programkínálatot.

Az épületet 1977. augusztus 17-én adták át. Nagyon praktikus okokból: augusztus 20-ára már az összes politikai nagyságnak tele volt a naptárja, így azt előbbre kellett hozni.

„Szerdán a Népligetben ünnepélyes keretek között avatták fel a TIT nagyplanetáriumát. Az ünnepségen megjelent Aczél György, a Minisztertanács elnökhelyettese, Pozsgay Imre kulturális miniszter, Katona Imre, a budapes-

ti pártbizottság első titkára, Gosztonyi János oktatási államtitkár; ott volt Gerhard Reinert, az NDK budapesti nagykövete is.” (1977. augusztus 18, Népszabadság)

1980-tól működik itt a Lézer Színház, akik koncertek, musicalek adaptálásával színesítették a Planetárium műsorkínálatát. 2005–13 között, hosszas pereskedések során szorultak ki az épületből.

A ma is használt készülék matuzsálemi korúnak mondható, a hasonló szerkezeteket Nyugat-Európában már régen újabbakra cserélték. Planetáriumokat (vetítőgépeket) gyárt az amerikai Spitz, a japán GOTO és a Minolta is, de a legjobbakat továbbra is a német Zeiss állítja elő. 2003-ban már készült egy tanulmányterv az igencsak elavult szerkezet és előregedett épület kiváltására egy újabb planetáriummal.

Az új épület 3 ütemben épülhetett volna fel. Először a vetítőt és az egyéb berendezéseket cserélték volna újra, második ütemben egy második kupolát is tartalmazó építészeti fejlesztés következett volna. Ennek keretén belül már – látványliftek tetején – csillagászati műszerek és kupolák kerültek volna elhelyezésre. A harmadik ütemben egy rácsos szerkezettel egy hatalmas fedett csarnok épült volna az egész létesítmény fölé, jelentősen kibővítve ezzel a kiállítói teret, és helyet adva oktató-szimulátoroknak is. A meg nem valósult terveket Szász Mária és Labádi Zoltán építészmérnökök készítették. Az egészből persze nem lett semmi, ma is hetvenes évekbeli hangulat járja át a Népliget e szegletét.

Az elmúlt évek pedig egészen szomorúak. 2015 júliusában, a nagy viharban úgy elázott az épület, hogy átmenetileg be kellett zárni. 2016 augusztusában újabb vihar, újabb beázás, újabb bezárás jött. Ősszel még reménykedtek a helyreállítás utáni újranyitásban. A helyreállítás azonban a tulajdonos TIT pénzhiánya és az állami akarat hiánya (?) miatt várat magára. Az sem könnyíti a helyzetet, hogy a Népliget a X. kerület, a főváros és az állam osztatlan közös tulajdona. Csak reménykedni lehet, hogy lesz állami döntés a megmentésére. ●

fovarosi.blog.hu Budapest. A város, amelynek a rövidítése egy sör márkája. A város, ahol a bezárt reptéri terminálnak van vasútállomása, a nyitva levőnek pedig nincs. A város, ahol cukrászdában üldögélt Kurt Cobain. A város, ahol autóval nem szabad balra kanyarodni. A város, ahol van Kispeszt, de nincs Nagypest; van Újpest, de nincs Ópest. Ahol a Városháza nem a város felé néz. Ahol lelátóról nézhetünk élőben egy plázát.